NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

Gelijk er geschreven is: Ik hebbe geloofd, daarom heb ik gesproken, zoo gelooven wij ook, daarom spreken wij ook.

2 Cor. IV: 13.

BEDENKINGEN OVER HET NUT EN GEBRUIK DER MOZAÏSCHE WETGEVING VOOR ONZE DAGEN.

Het was ons voornemen geweest, dit onderwerp beknoptelijk te behandelen ter gelegenheid eener beoordeeling der onlangs uitgegeven Verhandeling over hetzelve door het Zeeuwfche genootfchap der Wetenfchappen; doch de onbeduidendheid dier Verhandeling doet ons verkiezen afzonderlijk eenige bedenkingen over het belang der Mozaïfche Wetgeving voor ons Christenen, vooral in den tegenwoordigen tijd, mede te deelen.

Vooral in den tegenwoordigen tijd, zeg ik: — een tijd, waarin eene volflagen beginfelloosheid ftand gevat, of ten minfte eene voorbeeldelooze ongewisheid van alle nog aangekleefde beginfelen plaats gegrepen heeft. In vroegere eeuwen, toen men algemeen aangenomen vaste beginselen van ftaats- en rechtswezen had, was dit belang zeker minder. In gevestigde ftaten, onder lang geregelde regeringsvormen, bij weltoereikende wetten, wordt het gebruik van, de behoefte aan de aloude Israëlitifche ftaatsinrichting en Mozaïfche wetgeving niet zoo kenbaar: maar dan wanneer de fundamenten der Rijken fchudden; de regeringsvormen telkens veranderd worden; de beftaande wetten onvoldoende zijn; dan zoekt men met recht naar beginfelen die op een meer dan menfchelijk gezag fteunen. Wanneer de ftorm het hevigst woedt, ziet de ftuurman het meest uit naar het geftarnte dat hem leiden moge, en bij den dichtstbewolkten hemel ondervindt men de dringendfte behoefte aan het kompas.

Men heeft, onzes bedunkens, vroeger (en ook thans weder in de bovenvermelde Prijsverhandeling) zich veel te veel uitfluitend toegelegd op het aanwijzen van enkele geboden, die, hetzij tot de zedeleer behoorende, hetzij wegens derzelver nuttigheid, nog heden ten dage met vrucht zouden kunnen geraadpleegd of zelfs wel overgenomen worden onder thans beftaande wetten. Men heeft, in zoover men van *meer algemeene grondbeginfelen* te fpreken had, gewezen op de liefde Gods en des naasten; op zekere algemeene welwillenheid, zorg voor hulpeloozen, liefdadigheid, mededoogen jegens de dieren, afkeer van wreedheid, enzv., in de wetten van Mozes doorftralende. Maar wanneer men eenige kennis draagt aan den tegenwoordigen ftand en de behoefte der rechtsgeleerdheid en wetgeving, zal men weldra zich kunnen overtuigen, dat hiermede al zeer weinig gewonnen is: want noch *deze* algemeene zedeplichten, noch gene enkele Israëlitifche geboden (die ook wel nimmer in onze wetboeken zullen worden overgenomen) dragen iets bij om ons in de rechtsleer ware beginfelen te doen vinden; ons voor te lichten omtrent de grondflagen van rechts- en ftaatswezen; en een leidend gefternte te toonen, ter beoordeeling van al die filofofifche rechtsftelfels die elkander opvolgen, verdringen, en vervangen, tot gedurig toenemende verwarring van denkbeelden en begrippen.

Wij kunnen ons de mogelijkheid niet voorftellen, van in onzen tijd eenig overgenomen gebod uit de Wet van Israëls volk als Artikel in een *Code* te doen inlasfchen. wij denken hierbij onwillekeurig aan de Engelfche independenten, die 's Lands Wetaffchaften, om in ftede daarvan den Pentateuchus als recht aan te nemen. Maar wij kunnen ons zeer wel voorftellen dat de Israëlitifche Wetgeving op de rechtswetenfchap, die de begrippen en denkbeelden formeert van hen die onze hedendaagfche wetten moeten vervaardigen, een ruimen en gezegenden invloed zou kunnen oefenen (1). Men zou daartoe de volgende

(1) »Wanneer voor de rechtsgeleerdheid nog *ééne* groote vordering rijpt" (zegt een achtingswaardig Overheidsperfoon en rechtsgeleerde in

of dergelijke vragen aan de oude bedeeling van God met Israël moeten richten: — Welk is, naar Gods Wet aan Israël gegeven, het wezen der Overheid? — Welke is, naar dezelfde Wetgeving, de aard van een Staat? — Welk verband moeten, naar die Wet, Godsdienst en Staat onderling hebben? — Laat de heiligheid des huwelijks wel echtſcheidingen toe? — Mag en moet de overheid ook den dag des Heeren handhaven? — Welke is de natuur der ſtraffen op de misdaden geſteld? — Welke ſoort van zonden moet de overheid ſtraffen? — Welke ſtraffen zijn aan de oude bedeeling in onderſcheiding van die des Nieuwen Verbonds eigen? enzv.

Uit dit onderzoek zouden dan, onzes inziens, geheel anders gewichtige uitkomſten voortkomen dan de vraag of men eene of andere oude gebodsbepaling nog met vrucht zou kunnen navolgen: b. v. 1. De leer van de heiligheid der machten. 2. Het verband van Godsdienst en Staat. 3. De toelating der echtſcheiding in geval van noodzaak, wegens de hardigheid des harten eens volks. 4. De leer van den erfelijken eigendom. 5. Het goddelijk recht van de doodſtraf; en verſcheiden andere.

»Uit dit oogpunt" (zegt de achtingswaardige H. van Alphen ergens over ons onderwerp) »is zeker de Mozaïſche wetgeving éénig in hare ſoort, en tevens in derzelver grondbeginſelen volkomen. Dit niet alleen; maar zij wordt daardoor in deze hare eerſte grondbeginſelen (al het tijdelijke en plaatſelijke daarvan afgezonderd) het model voor alle wetgevingen in alle eeuwen; een model, hetwelk door de opkomst van de christelijke godsdienst niet ter zijde geſchoven, maar ſlechts volkomener en algemeener in de toepasſing op verſchillende natiën gemaakt is (1). Dit zal eens ter zijner tijd blijken, tot heil van menſchen en volken. De Wet zal eens in volle kracht van Sion uitgaan, en des Heeren Woord van Jeruzalem; dat is, burgerlijke verordeningen zullen eens zoodanig zijn ingericht, dat zij tot haren grondſlag hebben de zuivere Godsdienst, en aan de hooge oogmerken van God en Jezus Christus geheel ondergeſchikt en dienstbaar zullen zijn.

»Deze is eene der karakteristieke trekken van het Mesſiaanſche Rijk; en hij, die natiën, regeringsvormen, en wetgevingen wil beoordeelen, moet het doen naar dezen volmaakten ſtandaard. Naarmate men van dezelve afwijkt of tot dezelve nadert, is men verder af, of meer nabij de volkomenheid. Zoekt eerst het koningrijk Gods en zijne gerechtigheid, en alle andere dingen zullen u toegeworpen worden, is een eerſte beginſel, zelfs van

Duitschland: Von Meyer,) »zoo is het voorzeker die, voor welke zij tot nog toe meer en meer de oogen geſloten heeft: namelijk het gewichtige en veelbeduidende onderzoek, in hoeverre het menſchelijke recht met het Goddelijke, reeds ſedert Mozes, van de ſchepping der wereld af geopenbaarde, kan worden in overéénſtemming gebracht, en daarnaar in alle zijne deelen en wel voor de christelijke wereld zou moeten hervormd worden. Hieruit zou eindelijk de eenig mogelijke algemeene Wetgeving voortkomen, die ſlechts in onwezenlijke bijzaken hare plaatſelijke wijzigingen, bijvoegſelen of afſchaffingen zou behoeven." *Blätter für höh. Wahrheit.* 5 Stück. s. 59.

(1) Een diepdenkend Godgeleerde onzer dagen, de Leeraar J. J. Le Roy, laat zich over de Mozaïſche Wetgeving juist op dezelfde wijze uit: *De Goddelijke Openbaring des Bijbels.* Dl. I. bl. 246 volg.

zedelijkheid, hetwelk op alle menſchelijke daden zonder onderſcheid moet invloeien. Ik kan mij toch, na alles wat ik over de theorie der wetgeving en over de verſchillende ſtelſels derzelve gelezen en gedacht hebbe, nog niet ontdoen van die gedachte, dat de hooge Voorzienigheid aan het geheele menschdom twee buitengewone weldaden bewezen heeft, welke tot aan de voleindiging dezer huishouding zullen voortduren; hoezeer zij in den uitwendigen vorm bij verſchillende tijdperken aanmerkelijke veranderingen ofte verſcheiden wijzigingen ontvangen. De eerſte is de oprichting van het Rijk der waarheid, door middel der Openbaring. — — — De tweede is: — de Mozaïſche Wetgeving. In deszelfs eerſte beginſels werden op eene buitengewone wijze de gronden gelegd tot menſchelijk en burgerlijk geluk op aarde; welke beginſels, insgelijks, door het zedelijk bederf overal verdonkerd of verminkt werden: gelijk zulks, door de geheele oude geſchiedenis, die der meest geprezene Republieken niet uitgeſloten, bevestigd wordt (1)." —

Het is alleen in onzen tijd, afgewend van ſchriftuurlijke denkbeelden in alle openbare zaken, door de verwoestingen die de Filozofie der XVIII[e] Eeuw heeft aangericht, dat deze denkbeelden vreemd voorkomen: de vroegere ſchrijvers over recht en ſtaat hebben eenparig het gebruik en gewicht der Goddelijke wetgeving voor het menſchelijk recht erkend en aangenomen. Het zal genoeg zijn deze drie der voornaamſten te noemen: Bodinus in Frankrijk (2), Seldenus in Engeland (3), en Grotius in zijn *Recht van Vrede en oorlog;* waar hij in de voorrede ſtellig verklaart (§. 48), »zooveel hij kon de dwaling van diegenen vermeden te hebben, die meenen, dat men na de tijden der openbaring des N. T. in deze dingen het O. T. niet meer zoude behoeven te gebruiken", gelijk hij ook bepaaldelijk bij al de boven opgegeven vraagſtukken de inſtellingen der oude huishouding gedurig te rade trekt. Want men bedriegt zich, wanneer men meent dat Grotius de leer der rede in het recht ten gronde van zijn ſtelſel heeft gelegd; de geheele inrichting van zijn werk is met deze meening in ſtrijd; offchoon hij zeker aan het ſtellige Goddelijke recht niet zoo veel hechtte als velen zijner tijdgenooten, gelijk uit de aangehaalde voorrede kan gezien worden.

Laat ons eindelijk ten ſlotte dezer bedenkingen nog de woorden van een overigens geheel liberalen, en ver, zeer verre van ons in gevoelens verſchillenden Schrijver over dit onderwerp aanhalen (4): »Al de groote beginſelen van zedeleer en ſtaatkunde zijn in den Pentateuchus begrepen. Onafhankelijk van tijden en omſtandigheden heeft de Stichter van den Israëlitiſchen Staat het veld der wetgeving overzien; in de hoogſte mate heeft hij, meer dan eenig ander Hoofd eens volks de

(1) Verg. des Schrijvers *Prijsverhandeling over de voortreffelijkheid der wetten van Mozes boven die van Solon en Lycurgus.* —

(2) Zie Gronov. in Not. ad Grot. *de J. B. ac P. Prol.* § 48. N°. 14.

(3) Men zie zijne boeken *de Jure Naturali et Gentium sec. doctrinam Hebraeorum;* waarop alleen aan te merken is, dat hij zeer te onpas meermalen *Rabbijnſche* en *Talmudiſche* fabelen voor Bijbelwaarheid heeft opgedischt.

(4) Salvador, *Hist. des Inst. de Moyse.* Tom. I. p. XV.

theorie met de practijk in verband gebracht, en zijne wijsbegeerte is de Eeuw waarin wij thans leven nog verre vooruit." Bevat deze getuigenis waarheid, gelijk inderdaad het geval is, wie zal dan zulke inrichtingen, (instellingen welke op zoo verheven waarheden die wij gelooven op Gods eigen gezag, rusten) niet veel liever raadplegen, dan eene redeleer, die geheel subjectief is, en welke ieder leeftijd naar zijne eigene begrippen en de denkbeelden der heerschende wijsgeerte formeert? —

OVER DEN INVLOED VAN FRANSCHE ZEDEN EN FRANSCHE LETTERKUNDE OP HET NEDERLANDSCHE VOLK.

Een onzer Nederlandsche dagbladen, voor weinige dagen al de gevaren optellende, die het gevolg eener hereeniging met België zouden zijn, rekende daaronder de meerdere gemakkelijkheid, waarmede wij alsdan door fransche zeden en fransche ligtzinnigheid besmet zouden kunnen worden. Ons viel daarbij de opmerking in, dat de stremming van ons verkeer met België ongelukkigerwijze geenszins als een muur beschouwd kan worden, die ons tegen de listige aanvallen der fransche verleiding bewaart. Immers heeft deze stremming geenszins belet, dat de voortbrengselen der fransche Letterkunde onzer dagen, waarbij alle schaamte uitgeschud en alles wat heilig is onder de voeten getreden wordt, zich in de huizen onzer aanzienlijken bevinden, en aldaar met graagte gelezen worden. En mogten er bij deze boeken, die al wat schandelijk is in praktijk voorstellen, nog die drogredenaars der vorige eeuw ontbreken, die al de gaven die hun geschonken waren tegen de waarheid gebruikten, zoo ontbreekt het niet aan dienstvaardige reizigers die met zoodanige werken rondreizen, dezelve overal ontpakken, en nog door bijzondere verlaging van prijs hunne waar des te beter zoeken aan te bevelen. — Ontzettend groot is ook de invloed van het schouwtooneel. Toen men na de Julij-omwenteling de beschrijving las der gruwelijke stukken door de Franschen ten tooneele gevoerd, steeg er in het hollandsch hart een kreet van verontwaardiging op, en men begreep dat zoo iets alleen in zulk een bedorven land mogelijk was. De ondervinding leert, dat niets meerder indruk maakt op de volkeren dan derzelver schouwtooneelen, en dat zoodra aldaar wreedheid en onzedelijkheid ten toon gespreid worden, de invloed niet binnen de muren van het schouwtooneel beperkt blijft, maar weldra in het leven overgaat. Toen het Romeinsche volk niets meer dan brood en openlijke spelen verlangde; toen het met wellust het bloed der zwaardvechters zag stroomen, was het ook weldra gewend om de Christenen voor de wilde dieren te zien werpen. Ook voor ons Vaderland bestaat dit gevaar. Reeds hebben onze Zuidhollandsche schouwburgen een stuk ten tooneele gevoerd, *Richard Darlington* genaamd, hetwelk bij het schetsen van de gevaren der eerzucht, gruweltooneelen bevat, waarvan de vertooning voor alle zedelijkheid niet dan allerverderfelijkst zijn kan, wijl zoo dikwijls daardoor gedachten, die de zondige mensch bij zich zelven voelt opwellen, doch die hij niet zoude durven bekennen te voeden, eene wezenlijkheid verkrijgen die de bron der misdaad wordt. Of zullen wij hier gewagen van *Robert le Diable* (Robert de Duivel), een zangstuk met zoo veel gejuich opgevoerd, en welks vertooning door zulk eene menigte onzer landgenooten is bijgewoond? In het Handelsblad van 18 Sept. las men een verslag van dat zangspel, eindigende met deze woorden:

»Alle menschkundige en dichterlijke waarheid is met »voeten getreden, en de onzedelijke strekking om allen »eerbied voor deugd en godsdienst te pogen uit te roeijen »(het schijnbare doel, helaas! van zoo vele fransche schrij- »vers) is in deze opera niet te miskennen."

Moest het derhalve na deze bekentenis niet verwonderen, toen eenige weinige dagen daarna de Directie van den franschen schouwburg het publiek verwittigde, dat de aanvragen van gezelschappen, ook buiten de stad, om dit stuk te zien, zoo buitengewoon menigvuldig waren, dat ieder zijne beurt zoude moeten afwachten!

Ziet daar nu reeds den invloed der fransche boeken en fransche schouwspelen in volle werking. Wat ontbreekt ons nu nog om tot die heillooze onverschilligheid te geraken, waardoor zoo velen onder dit volk, die, de verharding huns harten volgende, meer en meer verstompt worden voor alles wat hooger dan het zigtbare gaat, en zich eindelijk met eene dierlijke gevoelloosheid in den gapenden afgrond storten; gelijk zulks die onophoudelijke berigten omtrent de ontzettendste zelfmoorden bewijzen, waarvan hunne dagbladen opgevuld zijn. In het midden dezer diepe duisternis blijft echter alles waar, het geen wij Ie Deel, Nr. 14, over dat zelfde Frankrijk gezegd hebben. Waar de Heere zich openbaart, daar is het licht; en wanneer wij derhalve hier van den invloed van Frankrijk spreken, zoo is het alleen van dat Frankrijk dat Gode vijandig is, dat Zijnen naam niet kent, de herinnering aan Zijne inzettingen meer en meer uit zijn staatsbestuur zoekt uit te wisschen, en dat alleen levende voor deze aarde die vergaat, echter door eene helsche aandrift anderen van die rust zoekt te berooven, die voor hem zelven verloren is.

Wij zouden hier nog in meer bijzonderheden getreden zijn, indien niet reeds dit gevaar waarvan wij gewag maken door velen opgemerkt werd. Leeraars hebben in den laatsten tijd met kracht tegen eenige der afwijkingen die wij aangewezen hebben, geijverd; kleine geschriften zijn daartegen uitgegeven, en een geest van kalmte en billijkheid, welke door den zegen Gods nog bij den Nederlander overig is, blijft die verleiding, die zich in zulke grove afzigtelijke vormen vertoont, tegenstaan, behalve bij die personen en kringen, alwaar het nationaal gevoel voor een zeker algemeen wereldburgerschap heeft plaats gemaakt, en wier gevoelens dezelfde zijn als die van de fatsoenlijke wereld op alle plaatsen, die niets meer vreest, dan hetgeen zoude kunnen doen denken dat zij den geest des tijds niet volgde, maar zich daarvan wilde onderscheiden.

Doch het is niet genoeg eene kwaal te kennen, maar vooral wenſchelijk derzelver geneesmiddelen aan te wijzen. Men heeft deze dan ook gezocht, en ſchijnt tot grondſlag genomen te hebben, om den zoo volwasſenen als jeugdigen landgenoot een groot denkbeeld van zijne waarde als Nederlander, en een nederzien uit de hoogte op de andere natiën te geven. Dit geneesmiddel kan toch ten hoogſte voor eene poos bedwelmen, doch ook niet meer; want wanneer de Nederlander, die zich op zijne Vaderlandsliefde, zijne eensgezindheid, moed, en wat al niet meer beroemt, eens alle deze deugden in praktijk moet brengen, zonder dezelfde omſtandigheden die vroeger derzelver ontwikkeling begunſtigden, hoe zal hij dan niet van zijne ingebeelde hoogte vallen en dikwijls tot een tegenovergeſteld uiterſte overſlaan?

Dit beginſel toepasſende heeft men na 1830 ons zelfvertrouwen geheel op onze krijgshaftigheid willen doen rusten. Men heeft levende en afgeſtorvene helden bewierookt, en bij verdienden lof belagchelijke grootſpraak gevoegd. Ondertusſchen blijft het desniettemin waar, dat, hoewel Gods hand met Nederland was, zoo wel in de treffende uitkomst der tien dagen, als in de velden van Nieuwpoort in de dagen onzer Vaderen, en hoewel zich de natie in vele opzigten door moed en gelatenheid mogt onderſcheiden, de krijgszucht en heldhaftigheid geene drijfveren zijn waardoor het Nederlandsch gemoed bij uitſluiting kan bewogen worden.

Het ſchijnt dan ook, dat deze hefboom bij het soort van bestand hetwelk wij ingetreden zijn, zijne kracht reeds eenigermate verloren heeft, en dat de hoogte, waarop men thans den Nederlander wenscht te ſtellen, meer die der *beſchaving* en *verlichting* is. Hiertoe moet toch die feestgalm ſtrekken, die van het eene einde des lands tot in het andere geklonken heeft. Indien deze nationale roem ſtand zal houden, behoort toch duidelijk voorgeſteld te worden, wat men eigenlijk onder deze woorden verſtaat, en wij vermoeden, dat indien men vele deelnemers aan deze feesten vroeg, wat zij eigenlijk door deze deelneming bedoelden, de antwoorden nog al uit elkander zouden loopen.

Wij voor ons moeten betuigen, dat wij geen beginsel kennen dat magtig is dien indruiſchenden ſtroom van franſchen invloed en begrippen te wederſtaan, dan het levendig Christendom, dat het gevolg is van die verandering des harten, die de Heer als een onmisbaar vereischte voorſtelde, om in het Koningrijk Gods in te gaan, en die Hij-alleen kan geven. Uit het hart toch komen alle onze overleggingen en handelingen voort, en dit hart moet de wereld lief hebben of God; het gaat den weg zijner zondige gedachten, of er is in hetzelve een ſtrijd geboren, waardoor het, ofſchoon zondig in zich zelven, heeft leeren uitzien naar Hem die alleen genezing kan geven. Zoolang het hart met de ijdelheden vervuld is, wat baat het of hiertegen geijverd wordt? Eene of andere te weelderige tak moge uitgeſneden worden, de grond blijft. Wij weten dat bij velen zulk eene verklaring niet dan verwondering kan wekken, daar men in dit Christendom dat wij bedoelen, niet anders wil zien dan het zich verſchuilen achter oude vormen, en het napraten van uitdrukkingen die men niet verſtaat. En dit zijn nog de liefderijkſte oordeelaars, terwijl anderen de zoogenoemde *waarheids-kraaijers* niet anders dan als eene soort van Belgiſche petitionarisſen beſchouwen, die men niet ſpoedig genoeg den breidel in den mond kan leggen. Wij eeren de regtzinnigheid, wanneer zij op het Woord Gods gegrond is; doch hetgeen wij daarbij voor ons zelve en voor onze landgenooten verlangen, is dat leven der ziele, hetgeen bij God alleen gezocht moet worden; dat geloove, hetwelk in Hem rust, kracht en vrede voor tijd en eeuwigheid vindt. Is dit geloove levendig in onze ziel, dan behoeven wij geene verſtrooijingen te zoeken; dan zal het ons aan geene bezigheid ontbreken; dan moge er al geſtreden, geleden en gebeden worden dag op dag, het geheele aanzijn heeft een ander doel, een ander belang verkregen. Wij zullen haten hetgeen wij lief gehad hebben, en Christus kracht zal in ons niet werkeloos blijven. Wie dat gevoelt, ja reeds wie het verlangt te gevoelen, zal de waarheid dezer woorden getuigen. Waar de leeraar met dit leven in het harte optreedt, daar ſpreekt hij zoodanig, dat alle zijne toehoorders, hetzij in zijne bedreigingen, hetzij in zijne vertroostingen, zich als het ware tot hem getrokken gevoelen en hunne eigene geſchiedenis meenen te hooren. Daar verkondigt hij geene beloften, die slechts in het midden geworpen worden zonder bepaalde toepasſing, maar dien weg des geloofs en der bekeering, langs denwelken wij deel aan Christus hebben voor de eeuwigheid.

Hoe vele ſtillen in den lande zijn er nog, bij welke dit leven geopenbaard is geworden, en die, biddende voor een land dat hen niet kent, en waarvan zij het zout uitmaken, hunnen weg in blijdſchap betreden. Is het niet in de woelingen zelfs van dezen tijd een gewigtig teeken, dat, terwijl er zoo velen uit de hoogere ſtanden in het genot der weelde en de belangen van den dag verzonken zijn, er onder de mindere klasſen velen zijn, die ſlechts één belang kennen: dat hunner zaligheid; en die zich daarvoor laster, beſpotting en verachtering in hun tijdelijk beſtaan getroosten. In eene wereld van verderf en zonde zal ondertusſchen nimmer het goud zonder ſchuim gezien worden, en de geſchiedenis van alle geestelijke bewegingen in de gemoederen der menſchen getuigt, dat er geen goeds te weeg is gebragt zonder dwalingen ter regter en ter linker zijde. Dit echter blijft waar, en het getuigenis der verloopene eeuwen bevestigt het, dat het Nederlandsch volkskarakter ſlechts dan zijne volle ontwikkeling verkrijgt, wanneer het de waarheid die in Christus is heeft leeren kennen; dat het dan alleen op de Rots gefundeerd is, van waar fransch ongeloof en franſche ligtvaardigheid hetzelve niet zullen afrukken: en wij kennen derhalve ook in dit dreigend gevaar, geenen anderen ſchutsmuur dan het gebed: *Uw koningrijk kome!*

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.